

DISKURZ: FOUCAULT, LACLAU TER ZAPOPADANJE DIHOTOMIJE MED DISKURZIVNIM IN ZUNAJDISKURZIVNIM

Andreja Vezovnik

Uvod

V dvajsetem stoletju smo bili v družboslovju in humanistiki nedvomno priča ponovnemu zanimanju za jezik. Rorty (1992) temu pravi »jezikovni obrat« in meni, da pojav vključuje širok nabor vplivov klasičnih jezikovnih analiz, kakršne so Wittgensteinova in Austinova, kot tudi prispevke avtorjev iz fenomenološke tradicije, npr. Husserla in Heideggra. Od šestdesetih dalje pa o pojavu navadno govorimo tudi kot o diskurzivnem obratu, saj je pojem »jezik« od izida Foucaultove *Arheologije vednosti* bolj ali manj zamenjal pojem »diskurz« kot širša pomenska razsežnost jezika. Sodobne teorije in analize diskurza zajemajo vrsto interdisciplinarnih pristopov, ki jim je bolj ali manj skupna preliminarna definicija diskurza: »/D/iskurz je specifičen način sporočanja o svetu ali razumevanja sveta oz. enega izmed njegovih vidikov« (Jørgensen in Phillips, 2002, 1). Diskurz pa, ožje gledano, pomeni tudi »rabo jezika v odnosu do družbenih, političnih in kulturnih oblik – diskurz je jezik, ki odraža družbeni red, ter hkrati jezik, ki oblikuje družbeni red in posameznikovo interakcijo z okoljem« (Jaworski in Coupland, 1999, 3).

Znotraj raznolikih teoretskih tradicij, ki so vplivale na razvoj diskurzivnih teorij, v grobem razlikujemo dve usmeritvi. Prva izhaja iz francoske teoretske tradicije in so jo prevzeli predvsem avtorji, ki se posvečajo kategorijam identitete, subjekta, družbenih sprememb in oblasti. Nekateri se v zvezi z razumevanjem identitete in subjektivnosti navezujejo tudi na psihoanalitične pojme. Druga skupina pristopov pa izhaja pretežno iz analitične filozofije in se osredotoča na performativne značilnosti jezika. Posveča se torej načinom, kako se konstituirajo mnenja, njihovi učinki na govorca in/ali pisca ter na vprašanje, katere retorične tehnike uporabljajo posamezniki v komuniciranju. Ta usmeritev se uporablja predvsem v etnometodologiji, v teoriji govornih dejanj ter v analizi konverzacije. Fairclough (1992,

12–25) jih za razliko od prve kritične usmeritve umešča med nekritične. Čeprav sta usmeritvi različni, ju vendar ne gre pojmovati kot nasprotujoči si in nezdružljivi; delitev je v dokajšnji meri zgolj analitična.

V pričujočem prispevku nas bodo zanimali predvsem pristopi, ki v veliki meri sledijo prvi usmeritvi, torej francoski teoretski tradiciji. V nadaljevanju bomo tako orisali področje teorij diskurza, pri čemer bomo za osnovni kriterij razlikovanja med teorijami in analizami diskurza uporabili njihovo razumevanje dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. Zanimal nas bo predvsem pristop, ki ohranja razlikovanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi, pri čemer ima zunajdiskurzivno primat nad diskurzivnim, in pristop, ki omenjeno dihotomijo ukinja ter se zavzema za bolj transcendentalno pojmovanje diskurza. V slednjem primeru neskončno diskurzivno polje določa diskurzivnost vseh objektov v njem, hkrati pa vsakemu danemu konkretnemu diskurzu onemogoča končno prešitje, kar pomeni, da mu onemogoča dokončno fiksacijo pomena v danem diskurzivnem polju (gl. Laclau 2007). Za poudarjanje te delitve je primarno razumevanje ontološke in ontične¹ razsežnosti diskurza. Gre za delitev med diskurzivnim poljem kot ontološkim pojmovanjem, ki ga najdemo v drugem pristopu (predvsem pri Laclauovi esseški šoli), in ontičnim, torej »konkretnimi diskurzi«, s katerimi se skušajo na različne načine ukvarjati predvsem pristopi, ki pri razumevanju diskurza hkrati izhajajo iz Foucaulta in iz Laclaua, pri tem pa sklicevanje na obe teoriji diskurza privede do protislovij. To je predvsem očitno pri šoli, imenovani kritična analiza diskurza (gl. Fairclough 1992, Chouliarakis in Fairclough 1999, Fairclough 2003).² Vprašanje je pomembno, ker na področju teorij in analiz diskurza do neke mere še vedno ni povsem jasna razlika med jezikovnim in zunajjezikovnim ter med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim, iz česar izhajajo številne nejasnosti pri opredelitvi diskurza, tako na ravni ontološkega kot tudi na ravni ontičnega ali empiričnega. To bo našo razpravo vodilo predvsem k dvema vprašanjema.

Najprej nas bo zanimalo vprašanje odnosa med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim, za katerega bi lahko dejali, da ustreza lacanovski delitvi med realnostjo in realnim. Realnost namreč ustreza diskurzivno konstruiranim identitetam objektov, realno pa ostaja tisto, česar ne moremo artikulirati v diskurzu. Lahko bi tudi dejali, da diskurzivnemu polju ustreza lacanovsko simbolno. Ker se naša razprava ukvarja z diskurzi, ki obravnavajo simbolno oz. diskurzivno polje, nas to vodi k drugemu vprašanju. In sicer: na kakšen način lahko analitično ugotavljamo, kako se diskurzi spreminjajo in fiksirajo, ter kako določiti meje konkretnih diskurzov, torej tistih, ki v diskurzivnem polju predstavljajo ontično raven, če predposta-

vljamo, da je struktura vedno necela in nezmožna dokončne totalizacije. Zato bomo razpravo umestili na razpotje med arheologijo Foucaulta, pri katerem bomo obravnavali njegov sistem razpršitve izjav v diskurzivni formaciji kot (nez)možnosti razmejčitve diskurzov in njihove totalizacije v dani strukturi, in Laclaua, pri katerem bomo izpostavili pojem praznega označevalca kot elementa totalizacije diskurzivnega polja. Da bi lahko opredelili razliko med obema pristopoma, moramo najprej pokazati, kako Foucault in Laclau, vsak na svoj specifičen način, razumeta diskurz.

Foucaultova dihotomija diskurzivno vs. zunajdiskurzivno

Medtem ko sta strukturalizem in poststrukturalizem, ki pripeljeta do laclauovskega vseobsegajočega pojmovanja diskurza, izhajala iz logike znaka in njegovega prevrata od trenutka dalje, ko niso izpolnjeni pogoji popolnega zaprtja strukture, je Foucaultovo izhodišče drugostopenjska fenomenologija, ki skuša izolirati totalnosti, v katerih poteka produkcija vsakršnega pomena. Klasična fenomenologija se je osredotočala na pomene trditev, tako da je v oklepaj postavila svojo referenco na katerokoli zunanjo realnost. Foucault nadaljuje tako, da pokaže, da pomen sam po sebi predpostavlja pogoje produkcije, ki jih ne moremo reducirati le na njihov pomen. Ta skoraj transcendentni korak pelje k izolaciji segmenta fenomenov, ki jim Foucault pravi diskurz. Osnovni cilj njegove arheološke analize je ugotoviti, kaj konstituira enotnost in načela koherence neke diskurzivne formacije (Laclau, 1993, 434).

Pri tem je za foucaultovske pristope značilno, da diskurz pojmujejo tako, da ločijo med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. Pri Foucaultu samem pa je pojmovanje diskurzivnega in zunajdiskurzivnega dokaj nedorečeno in vezano predvsem na obdobje njegovega pisanja. Predvsem v arheološkem obdobju diskurze definira kot avtonomne sisteme pravil, ki oblikujejo objekte, pojme, subjekte in strategije tako, da upravljajo s produkcijo znanstvenih trditev. Diskurzi se analitično razlikujejo od praks, institucij in tehnik. V tem smislu se diskurzi nanašajo na zunajdiskurzivne prakse in procese, kot so ekonomske in politične spremembe (Howarth, 2000, 48–9). Zato v arheološkem obdobju opisuje predvsem pravila formacije, ki strukturirajo diskurz. Pri njem zunajdiskurzivni dejavniki vzdržujejo in obdajajo diskurzivne. Ko Foucault razlaga, kaj naj bi bila naloga njegove »arheološke metode«, zapiše, da »/a/rheologija prikaže tudi razmerja med diskurzivnimi formacijami in nediskurzivnimi področji (institucijami, političnimi dogodki, ekonomskimi praksami in procesi)« (Foucault, 2001, 174). Posledično gre razumeti, da zunajdiskurzivni dejavniki vplivajo na oblikovanje diskurzov. Po nekaterih interpretacijah mu prav ta od-

nos pravzaprav omogoča izhod iz strukturalizma in hkrati nagibanje k materializmu, saj je sama ideja institucije kot nediskurzivne vzporedna z Althusserjevo idejo ideoloških aparatov države (Dosse, 1997, 243, 244).

Poleg delitve na diskurzivno in zunajdiskurzivno, ki je pri Foucaultu do neke mere prisotna tudi v genealoškem obdobju,³ je zanj bistvena tudi nejezikovnost diskurza in izjave kot osnovne enote diskurzivne formacije. V enem izmed intervjujev, objavljenem takoj po izdaji prvega dela *Zgodovine seksualnosti*, npr. pravi:

M. F.: Kar v splošnem imenujemo "institucija", je vsako bolj ali manj obvezujoče, naučeno ravnanje. Vse, kar v družbi funkcionira kot sistem prisile in ni izjava, skratka vse, kar je v družbi nediskurzivno, je institucija.

J.-A. M.: Toda institucija je očitno nekaj diskurzivnega.

M. F.: Morda res, toda za moj projekt dispozitiva ni tako pomembno, da rečemo: to je diskurzivno, to ni. Kaj je med Gabrielovim arhitekturnim načrtom Vojaške šole in njeno gradnjo diskurzivno, kaj pa institucionalno? To bi me zanimalo le tedaj, če zgradba ne bi ustrezala načrtu. Po mojem mnenju takšno prebiranje ni zelo bistveno, še posebej, ker moj problem ni lingvističen. (Foucault, 1991a, 80.)

In res je, Foucault se jezikoslovju na široko izogne. Njegova izjava ni imela nikakršne empirične vsebine, kakršno je mogoče najti v austinovski tradiciji. Njegov pristop se umešča na robove diskurza, tako da se osredotoča na njegove možnosti in učinke, ne pa na njegovo vsebino ali pomen, hkrati pa tudi ne na konkretne propozicije, na katere se osredotoča teorija govornih dejanj. Ker se je Foucault osredotočal zgolj na sistem izjav v diskurzivni formaciji, je zavračal jezikoslovne metode opisovanja jezika. Lahko bi rekli, da je njegovo raziskovanje diskurza filozofsko in ne jezikoslovno. Smer raziskovanja, ki jo začrta v svojem arheološkem obdobju, predstavlja tretjo alternativo tehnikam jezikovne formalizacije – semiotike in filozofske interpretacije oz. hermenevtike; arheologija je umeščena med strukturalizem, ki ji sicer služi kot teoretski okvir, in historični materializem. Zato je diskurz kot osnovna ideja *Arheologije vednosti* pozicioniran med strukturo in dogodkom (Dosse, 1997, 241).

Vendar skušajmo to dilemo nasloviti v okvirih Foucaultovega arheološkega obdobja in bolj sistematično uvedimo nekatere že omenjene temeljne pojme, ki se pri njem vežejo na pojem diskurza. Širše od diskurza Foucault uvaja pojem *diskurzivne prakse*. Gre za celoto anonimnih zgodovinskih stavkov, ki so bili določeni ter so vezani na specifičen čas in prostor. V neki epohi in za dano družbenoekonomsko, geografsko in jezikovno okolje so definirali pogoje izjavljanja oz. izjavljalne funkcije (Foucault, 2001, 128). *Diskurz* je za Foucaulta (2001, 128) celota »izjav, kolikor te izhajajo iz iste diskurzivne for-

macije; diskurz ne formira retorične ali formalne enotnosti, ki je neskončno ponovljiva in katere pojavitev ali rabo bi lahko naznačili v zgodovini; diskurz je konstituiran iz omejenega števila izjav, za katere lahko definiramo celoto pogojev eksistence«. Diskurz torej ne more biti ena sama izjava, temveč gre za verigo ali skupek izjav, ki se v neki dani okoliščini pojavijo o določeni temi oz. v zvezi z določenim dogodkom. Hkrati pa diskurz tudi ni kontinuiteta, ki bi nespremenljivo obstajala v danem časovnem obdobju. Foucault (1991a, 17) je v enem izmed svojih predavanj poudaril, da je treba diskurzu vrniti njegov značaj dogodka. Diskurz je vezan na *dogodek*, torej na njegovo enkratnost in neponovljivost v določenem časovnem ter družbenem kontekstu.

Biti moramo pripravljeni, da vsak moment diskurza sprejmemo v erupivnosti dogodka; v tej punktualnosti, v kateri nastopa, in v tej časovni razpršitvi, ki diskurzu omogoča, da je ponovljen, priučen, pozabljen, transformiran, zabrisan tja do svojih najmanjših sledi in daleč stran od vsakega pogleda zakopan v pepel knjig. Diskurza ni treba zvajati na oddaljeno prisotnost izvora; treba ga je obravnavati v igri njegove instance. (Foucault, 2001, 28.)

Pri diskurzu je nesmiselno iskati njegov prvotni ali »esencialistični« pomen, saj gre za dinamično tvorbo, ki proizvaja določene učinke, ki jih je treba podvreči analizi.

Foucaultovo tematizacijo diskurza gre torej razumeti v zgodovinskem kontekstu. Kajti v nekem poznejšem zgodovinskem obdobju se bo pojavil drugačen diskurz oz. *epistema*,⁴ ki bo izpodrinil prejšnjega, odprl novo diskurzivno formacijo in proizvedel nova pojmovanja oblasti ter »resnice«, s katerimi se bodo družbene prakse uravnavale na nove načine. Že v *Redu stvari* (1970/1999) je Foucault opredelil tri episteme, ki združujejo diskurzivne prakse Zahoda in ki naj bi unificirale intelektualno produkcijo v treh obdobjih (renesansi, klasicizmu in moderni). Epistema je zanj celota odnosov, ki v določeni dobi združujejo diskurzivne prakse, ki omogočajo epistemološke figure, znanosti in morda tudi formalizirane sisteme (Foucault, 2001, 206). Intelektualna operacija razkrivanja teh osnovnih diskurzivnih strategij je arheologija. Kasneje bo poudaril tudi, da epistema ni temeljna teorija, temveč prostor razpršitve. Je odprto polje odnosov, ki se jih da opisati (Foucault, 1991b, 55). Skladno s to logiko že v *Arheologiji vednosti* počasi opusti pojem episteme, ki je prelome organizirala predvsem v *Redu stvari*, saj se želi znebiti predvsem njene strukturalistične implikacije in posledično v ospredje raje postavi diskurzivno prakso.

Kot smo že nakazali, je, ožje gledano, osnovna raven diskurza *izjava*. Foucaulta (2001, 31) zanima predvsem dojemanje izjave v kontekstu posameznosti njenega dogodka in njenega odnosa glede na ostale izjave. Za-

nima ga tudi, katere druge forme izjavljanja posamezna izjava izključuje. »Opis dogodkov diskurza postavlja /.../ vprašanje, kako pride do tega, da se pojavi takšna izjava in da se na njenem mestu ne pojavi nobena druga?« (Foucault, 2001, 31.) Tako kot na diskurz je tudi na izjavo treba gledati kot na dogodek in jo obravnavati v skladu z njenim zgodovinskim trenutkom. Izjava je kot dogodek edinstvena. Vselej pa odprta za ponavljanje, transformiranje, reaktiviranje (Foucault, 2001, 32). Razlikovati jo je treba od *propozicije*, kot jo razume moderna analitična filozofija, kot tudi od izjave v smislu *govornih dejanj in stavka*, kot ju definira filozofija jezika (gl. Deleuze, 2000, 7). Foucault se oddalji od trditve, da je izjava izključno jezikovna enota. Izjava je zanj relacijska entiteta, ki se mora nanašati na sosednja polja ali druge izjave. Nobena izjava ni nerelacijska, vedno je v implicitnem ali eksplicitnem odnosu do neke druge izjave, pri čemer jo tudi reaktualizira. Foucault se osredotoča na tista jezikovna dejanja, ki so lahko vzvod za reproduciranje oblastnih razmerij.⁵ Izjava zato ne »visi v zraku«, temveč pripada diskurzivni formaciji, ki definira tudi njeno regularnost (Foucault, 2001, 127).⁶

Diskurzivne formacije so tiste, ki po Foucaultu opisujejo odnose med izjavami. Za poskus opisa odnosov med izjavami Foucault (2001) zavrača štiri hipoteze o načelu poenotenja diskurzivne formacije: referenco na isti objekt, skupen način produkcije izjav, stalnost pojmov in referenco na skupno temo (gl. Foucault, 1991a, 36–42). Za Foucaulta je razpršitev načelo enotnosti, če v njej vladajo pravila formacije oz. kompleksni eksistenčni pogoji razpršenih izjav. Za določanje razpršitve je treba določiti referenčno točko, glede na katero lahko elemente mislimo kot razpršene. Pri Foucaultu lahko govorimo o razpršitvi edino glede na tip odsotne enotnosti, konstruirane okrog skupnega objekta, stila, konceptov in teme (Laclau in Mouffe, 1987, 89).

Posledica prikazanega razmisleka je, da bi morala arheološka analiza pravzaprav opisovati sisteme razpršitve. Da bi zaznali spremembo dane diskurzivne formacije, Foucault (1991b, 56–7) meni, da moramo prepoznati spremembe, ki vplivajo na objekt diskurzivne formacije, na njene operacije, pojme in teoretske možnosti. Prepoznati moramo tudi spremembe, ki zadevajo diskurzivne formacije, torej premik meja, ki definirajo polje objektov; novo pozicijo in vlogo, ki jo zaseda govoreči subjekt v diskurzu; nov način delovanja jezika v odnosu do objektov ter nov način lokalizacije in kroženja diskurza v družbi. Nenazadnje moramo biti pozorni na spremembe, ki hkratio vplivajo na diskurzivne formacije. Opredelevitev *diskurzivne formacije*⁷ se torej glasi:

/V/ primeru, ko bi lahko med določenim številom izjav opisali podoben sistem disperzije, v primeru, ko bi med objekti, tipi izjavljanja, pojmi in tematskimi izbirami

definirali regularnost (red, korelacije, pozicije in funkcioniranja, transformacije), bomo konvencionalno rekli, da imamo opravka z diskurzivno formacijo – na ta način se bomo izognili besedam, ki so preveč obremenjene s pogoji in posledicami ter so tudi sicer neustrezne za označitev neke sorodne disperzije, besedam, kot so “znanost”, “ideologija”, “teorija” ali “področje objektivnosti.”. (Foucault, 2001, 42.)

Vidimo torej, da je tam, kjer je Foucault iskal načela združevanja, pravzaprav našel le razpršitev in prav to je postavil kot središče definicije diskurzivne formacije. Čeprav pa razpršitve ne razume zgolj kot nasprotja unifikacije, temveč nanjo gleda, paradoksalno, kot na *sistem razpršitve* s ciljem, da bi se izognil totalizaciji diskurzivne formacije, saj v *Arheologiji vednosti* prevladuje prav predpostavka o nezamejenosti oz. nerazmejljivosti diskurzov.

Ideja razpršitve pri njem izhaja iz Nietzschejeve kritike klasičnega pojmovanja zgodovine; le-to jasno prevzame v svojem eseju *Nietzsche, genealogija, zgodovina*, ki je v izvirniku izšel leta 1971. V ozadju pravzaprav stoji ideja zavračanja zasledovanja »izvora resnice« v klasični genealogiji. Genealogija mora pokazati heterogenost tistega, kar se kaže kot konsistentno (Foucault, 1994b, 375). Genealogija se ne vrača nazaj v času, da bi onstran razpršenosti pozabe ponovno vzpostavila veliko kontinuiteto. Slediti zapletenemu toku izvora pomeni ohranjati tisto, kar se je zgodilo v njeni posebni razpršitvi, pomeni razkrivati nezgode, odklone, obrate, napake, pomeni odkriti, da v korenu tega, kar spoznavamo, in tega, kar smo, nista resnica in bit, ampak zunanost naključja (Foucault, 2008, 92–3).

Klasični zgodovinar zapolnjuje manjkajoče podatke tako, da jih postavlja nazaj v kontinuiteto. Z diskontinuiteto pa so meje preučevanih objektov opredeljene in opisane na podlagi njihovih mej ter točk, na katerih se prelamljajo. Tisto, kar je Foucaulta zanimalo, je odpiranje struktur časovnim diskontinuitetam in obratom, ki so determinirali neskončno igro diskurzivnih praks. Arheologija torej pomeni kazanje na te diskontinuitete in prelome, ki vplivajo na njihovo sedimentacijo (Dosse, 1997, 237–9), kajti obstajajo črte sedimentacije, pravi Foucault, a tudi črte »razpoke« oz. »preloma« (Deleuze, 2007, 6).

Diskurz je torej množstvo izjav, ki pripadajo eni diskurzivni formaciji (gl. Deleuze, 2000, 14). Ob tem je vredno opozoriti na tri reči. Prvič: diskurzivna formacija je razpoznavna glede na različne ravni, na katerih lahko obstajajo izjave. Drugič: med temi različnimi ravnmi obstaja določena regularnost. Tretjič: posamičen diskurz obstaja v odnosu do obstoja družbenih agentov, praks in njihovih pogojev nastanka, obstoja in spreminjanja. Pri tem družbeni agenti in prakse ne pripadajo diskurzivnemu, temveč različnim ravnem, ki se oblikujejo znotraj diskurza (Brown in Cousins, 1980, 256). Brown in Cousins menita, da ima Foucault resne težave prav

na tem področju, saj diskurzivne formacije in izjave pri njem ne izvirajo iz kategorije jezika niti iz kategorije logike. Pri Foucaultu izjava namreč ni ne formulacija v obliki stavka oz. zaporedja stavkov ne trditev.

Vendar, ali je to nujno slaba odločitev? Prav ta je namreč novost Foucaultove *Arheologije vednosti*, osnovane na Benvenistovi teoriji izjavljanja, ki za predmet ni vzela ne stavkov ne propozicij, marveč izjave, ne besedila diskurza, marveč njegovo godenje. Izjava ni struktura, temveč funkcija obstoja. Ni nekaj, kar bi imelo opredeljene realne lastnosti, temveč čista eksistenca, dejstvo, da se godi bivajoče – govorica (Agamben, 2005, 97–8). Izjava namreč vzpostavlja svoj korelativni prostor, ki ga Foucault imenuje *referencialno*. Tako so npr. *arhivi* sistemi izjav v diskurzivnih praksah, ki vzpostavljajo izjave kot dogodke in stvari. Arhiv je tako splošen sistem formacije in transformacije izjav (Foucault, 2001, 141–2). Arhiv je tudi gmota nesemantičnega, vpisana v vsak smiselni diskurz kot funkcija njegovega izjavljanja, temni rob, ki omejuje vsako konkretno spregovoritev (Agamben, 2005, 101). Vendar Foucault, kljub temu da zavrne konceptualizacijo diskurza v odnosu do jezikovnih in epistemoloških kriterijev, ne poda enoznačne definicije izjave kot osnovnega koncepta, s katerim opredeljuje diskurzivno formacijo. Kot smo videli, je regularnost razpršitve za Foucaulta edino načelo enotnosti diskurzivne formacije, kar pa posledično pušča odprto vprašanje mej med diskurzivnimi formacijami. Tega problema se skuša Foucault lotiti (1991b, 58), ko izhod poišče v razlikovanju med znotraj-, inter- in zunajdiskurzivnimi odnosi med elementi, a tudi ta poskus ne doprinese k rešitvi problema. Kar za Foucaulta (1991b, 58) kasneje postane najpomembnejše, je to, da definira igro odnosov med vsemi temi spremembami. Tako predstavi razdelitev:

1. – znotrajdiskurzivni odnosi med objekti, operacijami in pojmi ene same formacije,
2. – interdiskurzivni odnosi med različnimi diskurzivnimi formacijami, npr. njegova študija v *Redu stvari*, ko je preučeval odnose med naravoslovjem, ekonomijo, slovnico in teorijo reprezentacije, ter
3. – zunajdiskurzivni odnosi med diskurzivnimi spremembami in spremembami zunaj diskurza, npr. njegovi študiji *Zgodovina norosti* (1998) in *Rojstvo klinike* (1994a), v katerih je preučeval medicinski diskurz v odnosu do sprememb v ekonomiji, politiki in družbi.

Skladno s tem si Foucault (1991b, 54) zastavi tudi problem individualizacije diskurzov, ki je v osnovi »rešitev« njegovega problema sistema razpr-

šitve iz *Arheologije vednosti*. Težava, na katero ponovno naleti, je, da je vsak diskurz dinamična tvorba, ki se neprestano spreminja takoj, ko so mu dodane nove izjave (énoncés). Pri tem zanj vseeno obstajajo kriteriji formacije. Navaja dva: kriterij spremembe ali razmejitve in kriterij korelacije. V prvem primeru gre za razmislek v smislu, da lahko definiramo niz okoliščin, ki so bile obenem izpolnjene v točno določenem časovnem trenutku, da so se lahko v njihovem okviru izoblikovali objekti, operacije, pojmi in teoretske možnosti. Prepoznati bi morali, katerih notranjih sprememb so bili zmožni; navsezadnje bi lahko definirali mejo, pri kateri pride do novih pravil formacije. Pri kriteriju korelacije pa razlaga, da je npr. klinična medicina avtonomna diskurzivna formacija, če lahko definiramo niz odnosov, ki jo definirajo in umestijo v odnosu do drugih tipov diskurza (npr. do biologije, kemije, politologije) kot tudi do nediskurzivnih kontekstov, v katerih deluje (institucije, družbeni odnosi, ekonomske in politične konjunktore).

Kar individualizira diskurz, ni enotnost njegovega objekta, niti njegova formalna struktura, niti koherenca njegove pojmovne arhitekture ali njegove temeljne filozofske izbire, temveč niz pravil formacije, ki velja za vse njegove objekte, operacije, pojme in teoretske možnosti. Takoj, ko je mogoče določiti tak niz pravil, lahko govorimo o individualizirani diskurzivni formaciji.

Pri Foucaultu je torej treba na ločevanje med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim gledati skozi pojem diskurzivne formacije. Foucault želi opredeliti relacijsko totalnost, ki je podlaga razpršitve izjav v diskurzivni formaciji, vendar jo lahko opredeli zgolj na ravni diskurzivne prakse. Vzrok gre iskati v dejstvu, da Foucault ne povezuje diskurza in njegovih sprememb s splošno kategorijo »zunanjih« dogodkov, ki lahko delujejo kot totalnost – bodisi v obliki »realnega« ali kot vzrok. Zato imamo opravka vsaj z dvema težavama.

Prva zadeva vlogo že omenjenega *dogodka*. Navadno se v družbeni teoriji dogodke poenoti tako, da se jim pripisuje splošne in točno določene lastnosti – obravnava se jih npr. kot realno, materialno, zgodovino, prakso itd. –, s katerimi se opredeljujejo kot zunajdiskurzivno. Vendar Foucault ne naredi jasne delitve fenomenov na diskurzivne in zunajdiskurzivne. Zanj je to vprašanje identitete določene diskurzivne formacije. Tistega, kar iz določene diskurzivne formacije izpade, pa ne razume kot zunajdiskurzivnega. Ker pri Foucaultu ne obstaja natančen odnos med »zunanji dogodki« in diskurzom, se pojavi nova težava. Ta zahteva poglobljanje v to, kaj je lahko v določenem zunanjem dogodku (ki lahko vključuje tudi druge diskurze) dano kot objekt določenih diskurzov, kaj sestavlja povezavo med diskurzi in dogodki ter kakšne oblike in omejitve

bo imela ta povezava. Kajti cilja arheološke metode sta ravno ugotavljanje, kateri »zunanji« dogodek je lahko objekt diskurza ter kaj sestavlja povezovalno med diskurzom in »zunanjim dogodkom«. Ker bodo zunanji dogodki vedno diskurzivno organizirani, se je treba pri analizi načel organizacije izjav osredotočiti na diskurz in ne na dogodek (Brown in Cousins, 1980).

Gre v osnovi za podoben problem, kot si ga postavlja tudi Laclauova teorija diskurza. Kako torej določiti meje med diskurzi oz. kako se izogniti popolni multicipliteti in konceptualizirati »sistematičnost sistema«? Da pokažemo totalizacijo sistema v sistemu, bi se morali zateči k samoreferenčnemu dejanju. Sistem bi se moral nanašati sam nase, da bi dosegel svojo sistematičnost. V Foucaultovi *Arheologiji vednosti* je problem mej med diskurzi mišljen z vidika razpršitve diskurzivnih dogodkov, torej z opustitvijo misli na tisto, kar je sistemu »zunanje«. Nekoliko drugače je v Laclauovi teoriji diskurza, kjer totalizacijo mislimo skozi prazni oz. hegemonski označevalec, relacije med diskurzi pa skozi pojem antagonizma oz. diferencialnosti njihovih pozicij v diskurzivnem polju. Prav zato bomo na tem mestu izpostavili laclauovsko pojmovanje diskurzivnega kot vseobsegajočega družbenega pojava.

Laclauovo diskurzivno

Družba je za Laclaua v prvi vrsti sedimentirana diskurzivna praksa. Post-strukturalistično pojmovanje diskurza, kot ga razumejo npr. Derrida ter Laclau in Mouffe,⁸ ima svoje daljne korenine v transcendentalni filozofiji Kanta (Laclau v: Torfing, 2005, 9). Ne moremo torej mimo Laclauovega (1993, 431) mnenja, da je začetke sodobnih diskurzivnih teorij vsaj deloma mogoče iskati tudi v t. i. transcendentalnem obratu v moderni filozofiji. Vendar pa se klasična transcendentalna stališča vsaj v dveh pogledih močno razlikujejo od sodobnih diskurzivnih teorij. Medtem ko pri tipu Kantove filozofije *a priori* konstituira temeljno strukturo mišljenja, ki transcendirata vse zgodovinske variacije, pa so sodobne diskurzivne teorije eminentno zgodovinske in skušajo preučevati diskurzivna polja, ki niso neodvisna od časovnih sprememb, četudi imajo transcendentalno vlogo. To pomeni, da je tok, ki loči »empirično« in »transcendentalno«, nečist, ker je podvržen stalnim premikom. Druga razlika pa je, da je Laclauov pristop k pojmovanju »diskurzivnih polj« in njihove strukture vezan predvsem na saussurjevsko in postsaussurjevsko jezikoslovje.

Teorija diskurza zavrača razliko med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi praksami. Laclau (1999, 94) poudarja, da je prav zato vedno skušal dr-

žati distanco do Foucaultove opredelitve diskurza v *Arheologiji vednosti*, ker je za Foucaulta »diskurz« le eden izmed mnogih objektov. Za diskurzivno analizo pa je vsak objekt konstituiran kot diskurzivni objekt. »Če ni noben objekt mogoč zunaj vsakokratnih diskurzivnih pogojev nastajanja in je vsako ločevanje med tistimi, čemur ponavadi pravimo jezikovni in vedenjski vidiki družbene prakse, ali napačno ločevanje ali pa bi ga morali kot obliko razločevanja umestiti znotraj družbene produkcije pomena, strukturirane v obliki diskurzivnih totalnosti« (Laclau in Mouffe, 1987, 90). Če analiziramo t. i. nediskurzivne sklope, institucije, tehnike, organizacije, produkcije itn., ne bomo našli le bolj ali manj kompleksnih oblik diferencialnih pozicij med objekti, ki ne izvirajo iz sistema vnanje nujnosti, ki jih ta strukturira, zato jih je mogoče dojeti le kot diskurzivne artikulacije (Laclau in Mouffe, 1987, 90–1). Z drugimi besedami, opraviti imamo z dvema različnima redoma: z diskurzivnim bivajočim in z zunajdiskurzivno eksistenco. Za razumevanje družbe je pomemben predvsem prvi red, ki pa ne zanika obstoja drugega. Ideja je le, da drugi red ne doprinese k našemu razumevanju logike delovanja diskurza. Z Lacanovimi besedami bi lahko dejali, da Realno ustreza temu, kar ostaja zunaj diskurza oz. polja reprezentacije. Se pravi tisto, česar ni mogoče simbolizirati. Realnost pa ustreza diskurzivni konstrukciji identitete objektov. Realnost je torej to, kar družbeni subjekti konstruirajo tako, da pri tem uporabljajo svoje simbolne in imaginarne vire (Glynos in Stavrakakis, 2004, 204–5).

Laclauova teorija ohranja jasno navezavo na diskurz, čeprav je vpliv ideološkosti diskurza slednjemu notranji, le da ni reductibilen na svojo ideološko razsežnost (Glynos, 2001, 195). Tako je tudi za Laclaua in Mouffejevo (1990, 100) družbeni prostor diskurziven. Da bi to pokazala, si sposodita Wittgensteinov primer gradnje zidu. Predstavljajmo si, da z zidarjem gradimo zid. V nekem trenutku ga prosimo, naj nam poda opeko, ki jo nato dodamo na zid. Prvo dejanje – prošnja zidarju, naj nam poda opeko – je jezikovno; drugo dejanje – dodajanje opeke na zid – pa je zunajjezikovno. Ali izčrpamo realnost obeh dejanj s tem, ko zarišemo razliko med njima, torej med jezikovnim in zunajjezikovnim? Očitno ne, kajti kljub omenjeni razliki si obe dejanji delita dejstvo, ki omogoči njuno primerjavo – torej to, da sta obe del iste operacije (gradnje zidu). Kako lahko torej označimo totalnost, ki jo sestavljata obe dejanji? Če ta totalnost vključuje jezikovni in zunajjezikovni element, potem ne more biti niti samo jezikovna niti zgolj zunajjezikovna. Biti mora primarnejša od omenjenega razlikovanja. To totalnost, ki vključuje jezikovno in zunajjezikovno, imenujemo *diskurz*. Kljub temu pa diskurza ne pojmuje kot kombinacije

govora in pisave, kajti oba sta sama po sebi notranja sestavna dela diskurzivne totalnosti.

V nadaljevanju pojem diskurz uporabljamo zato, da bi poudarili dejstvo, da je vsaka družbena konfiguracija pomenljiva. Če na ulici brcamo okrogel predmet ali če brcamo žogo na nogometnem igrišču, je *fizično* dejstvo enako, *pomena* pa sta različna. Objekt je nogometna žoga samo do mere, do katere vzpostavlja sistem odnosov z drugimi objekti. Ti odnosi pa niso dani kot materialni odnosi z drugimi objekti, temveč so družbeno konstruirani. Ta sistematični niz odnosov imenujemo *diskurz*. Diskurzivni obstoj nekega objekta ne pomeni dvoma o njegovi materialni eksistenci. Dejstvo, da je nogometna žoga samo nogometna žoga, dokler je ne postavimo v sistem družbeno konstruiranih pravil, še ne pomeni, da ta žoga ne obstaja kot materialni objekt. Kamen, recimo, obstaja neodvisno od sistema družbenih odnosov, vendar v specifični diskurzivni konfiguraciji lahko predstavlja orožje ali pa umetnino. Zato je diskurz tisti, ki konstituira »subjektno pozicijo« določenega družbenega akterja in ne družbeni akter, ki producira diskurz. Isti sistem pravil, ki okrogel predmet določi za nogometno žogo, tudi iz nas naredi nogometša (Laclau in Mouffe, 1990, 100–101).

Jezikovni elementi in zunajjezikovna dejanja torej oblikujejo diferencialni in strukturirani sistem pozicij, to je diskurz. Laclau in Mouffe (1987) diskurz razumeta v povezavi z artikulacijo. Artikulacija je vsaka praksa, ki vzpostavlja tako razmerje med elementi, da se njihova identiteta spremeni kot njen rezultat.⁹ Strukturirani totalnosti, ki je rezultat artikulacijske prakse, pravita diskurz (Laclau in Mouffe, 1987, 88). O diskurzivni formaciji govoriga, kadar se na podlagi nekaterih regularnosti vzpostavljajo diferencialne pozicije (Laclau in Mouffe, 1987, 92). Vendar lahko diskurz kot sistem diferencialnih entitet (oz. *momentov*)¹⁰ obstaja le kot začasno fiksirana oblika. »Razpad« in reartikulacija pomena diskurza sta torej inherentna vsaki diskurzivni situaciji in sta področje, na katerem se konstituira družbena praksa. Temu področju pravimo polje diskurzivnosti. »Ta izraz nakaže obliko svojega razmerja do vsakega konkretnega diskurza: določa nujno diskurzivnost vsakega objekta in hkrati nezmožnost, da bi katerikoli dani diskurz izvedel dokončni šiv.« (Laclau in Mouffe, 1987, 95.)

Prehod od elementov do momentov nikdar ni popolnoma izpeljan, saj so vse družbene oblike oz. diskurzi kontingentni. Spontano vprašanje, ki se nam tu poraja, je, kako je kakršnakoli identiteta ali družbena oblika sploh mogoča. Prvi odgovor predvideva vpeljavo *vozlišč* (Lacanovi *point de capiton*), ki ponazarjajo strukturacijo elementov v pomenske sisteme momentov v določenem diskurzu. Vsak diskurz se vzpostavi kot prizadevanje po

obvladovanju polja diskurzivnosti. Prav tem privilegiranim diskurzivnim točkam teh delnih utrditev Laclau in Mouffe (1987, 95) pravita vozlišča. Gre za privilegirane označevalce, ki utrdijo pomen določene označevalne verige. Logiko diskurzivne strukturacije Laclau (1996a) kasneje razlaga tudi z vpeljavo kategorije *praznega označevalca*,¹¹ ki se razvije iz Gramscijeve prisposodbe modernega vladarja,¹² ki pri njem služi kot mit za poenotenje kolektivne volje. Je torej »politična ideologija, ki ni izražena niti kot oblika hladne utopije niti kot naučeno teoretiziranje, temveč z oblikovanjem konkretne fantazije, ki deluje na razpršenem in razdrobljenem ljudstvu tako, da to vznikne in organizira svojo kolektivno voljo« (Gramsci, 1971/2003, 126).

Kot smo že pokazali, v teoriji diskurza polje družbenega nikoli ne more biti zaprto in politične prakse skušajo zapolniti prav to manjkajoče zaprtje. Čeprav je končnost, zaprtost oz. univerzalnost družbenega nemo-goče doseči, se potreba po tem ne zmanjša, temveč se vedno kaže s prisotnostjo svoje odsotnosti (Laclau, 1996a, 53).

/V/ situaciji radikalnega nereda se "red" kaže kot odsoten; postane prazen označevalec, označevalec odsotnosti. V tem smislu lahko različne politične sile tekmujejo v poskusu predstavljanja svojih partikularnih ciljev kot nosilcev funkcije zapolnitve ... Politika je mogoča, ker se konstitutivna nezmožnost družbenega lahko samoreprezentira samo skozi produkcijo praznih označevalcev. (Laclau, 1996a, 44.)

Artikulacija političnega diskurza je torej možna le okrog praznega označevalca, ki nastopa kot vozlišče. Z drugimi besedami: manko se pokaže kot nujna značilnost vozlišča oz. kot pomemben pogoj možnosti za njegov hegemonski uspeh (Howarth in Stavrakakis, 2000, 9). Prazni označevalci pokažejo, da v označevalnem sistemu obstaja mesto, ki je v temelju nereprezentabilno. V tem smislu je zmeraj prazno, toda to je praznina, ki jo lahko označimo, saj imamo opraviti s praznino znotraj označevanja. Npr. de Manova analiza Pascalove ničle govori prav o tem. Ničla je odsotnost števila, toda s poimenovanjem te odsotnosti to »ničlo« spremenimo v »enko« (Laclau, 2008, 95).

Teorija diskurza temelji na ontološkem razlikovanju med diskurzivnim poljem naddoločenih identitet in prizadevanjem različnih političnih projektov, da bi konstruirali končne ter zamejene diskurze (Howarth, 2004). Diskurz se oblikuje v hegemonskih bojih, ki želijo prek artikulacije pomenov in identitet vzpostaviti moralno, intelektualno in politično vodstvo. *Hegemonske prakse* so zato tipična oblika dejavnosti diskurzov, ki vključuje artikulacijo različnih identitet in subjektivitet v skupen projekt. Rezultat teh projektov so *hegemonske formacije* diskurzov, ki si prizadevajo iz vrste različnih razpršenih in dislociranih elementov oblikovati nove

oblike družbenega reda (Howarth in Stavrakakis, 2000, 14). Lastnost hegemonije je ustvarjalna artikulacija, torej politična konstrukcija določene družbene formacije, ki nastane iz različnih elementov. Tovrstna ustvarjalna artikulacija nasprotuje videnju družbe kot zaprte in homogene totalnosti in je zato ključen napad na sociologizem in ekonomizem (Dallmayr, 2004). Ker odnosi niso totalizirajoči, izhajajoč iz Gramscija, tudi hegemonija ni »nekaj, kar lahko imamo«, temveč je tip političnega razmerja, saj je obče polje vznika hegemonije polje artikulacijskih praks. To je polje, na katerem se elementi niso kristalizirali v momente. V zaprtem sistemu relacijskih identitet, v katerem je pomen vsakega elementa utrjen, ni prostora za hegemonsko prakso. Prav zato hegemonija predpostavlja necelost in odprtost družbenega, torej je mogoča le na področju, na katerem vladajo artikulacijske prakse (Laclau in Mouffe, 1987, 114).

Za hegemonistično artikulacijo sta zato potrebna dva pogoja: navzočnost antagonističnih sil in nestalnost meja, ki te sile ločijo. Teren, na katerem je mogoče tako prakso utemeljiti kot hegemonsko, konstituira navzočnost širokega območja plavajočih elementov in možnost njihove artikulacije v nasprotne tabore. To implicira, da se ti tabori nenehno na novo opredeljujejo (Laclau in Mouffe, 1987, 115). Osnovni cilj vsakega hegemonskega projekta je konstruiranje in stabiliziranje vozlišč, ki oblikujejo temelje konkretnih družbenih redov, tako da artikulirajo čim več plavajočih označevalcev.

Pri tem je za Laclaua in Mouffejevo osrednjega pomena to, da razvijeta substantivna razumevanja Derridajevih dekonstrukcij. Eden temeljnih poudarkov je pravzaprav argument nezmožnosti obstoja družbe oz. odprtost sleherne strukture. Poudarek temelji na Derridajevem pojmovanju strukture kot decentralizirane.¹³ Po Laclauu je namreč vsak strukturni sistem omejen in vedno obkrožen s presežkom pomena, ki je nezmožen vladati. Tovrstni presežek moramo razumeti v smislu signifikacije. Posledica je ultimativna nezmožnost fiksiranja katerega koli pomena ali identitete (Norval, 2005, 91–2). Vsak poskus stabilizacije pomenov je torej hegemonsko dejanje, ki pa je le začasen trenutek artikulacije. Kajti če se hočemo trdno zasidrati v artikulaciji kot temeljni kategoriji na področju hegemonije, se moramo najprej odpovedati temu, da bi družbo pojmovali kot temeljno totalnost njenih parcialnih procesov (Laclau in Mouffe 1987, 79, 81).¹⁴

Idejo odprtosti strukture teorija diskurza vpelje z Derridajevim pojmom *nedoločljivosti*. Za Laclaua je vprašanje odnosa med dekonstrukcijo in hegemonijo vezano na nedoločenost potrebe po stabilizaciji tistega, kar je v osnovi nestabilno. Laclau meni, da je dekonstrukcija relevantna pri

dveh razsežnostih političnega. Prva je ideja političnega kot institutivnega momenta družbe, druga pa je ideja nedokončanosti vsakega dejanja nekega političnega instituta (Norval, 2005, 92). Dekonstrukcija kaže na konstitutivno nedoločenost, radikalno nezaključenost ali netotalnost tekstualnih, institucionalnih, kulturnih, družbenih in ekonomskih struktur. Hkrati pa je hegemonija teorija odločitve,¹⁵ ki se zgodi na »terenu nedoločenosti«. Tega odpira prav dekonstrukcija in je potemtakem pravzaprav način, na katerega lahko začnemo misliti politike dekonstrukcije (Critchley, 1995, 21).

Laclau (1996b, 60) meni, da sta dekonstrukcija in hegemonija dve osnovni razsežnosti ene in iste teoretsko-praktične operacije. Hegemonija zahteva dekonstrukcijo: brez radikalne »nedoločenosti« strukture, ki jo izvaja dekonstrukcijska intervencija, bi se veliko slojev družbenih odnosov kazalo kot bistveno povezanih z neko neizogibno logiko, in tako ne bi obstajalo nič, kar bi se dalo hegemonizirati. Vendar tudi dekonstrukcija potrebuje hegemonijo, torej teorijo odločitve, ki je lahko samo hegemonika, ker je, prvič, samoosnovana,¹⁶ drugič, ekskluzivistična,¹⁷ saj zatira alternativne odločitve, in tretjič, je s tem tudi notranje razcepljena, saj je hkrati oboje; *ta* odločitev in *odločitev* kot taka. Pri tem je pomembno poudariti, da Laclau ne pravi, da obstaja radikalna odsotnost pravil in da so vse odločitve popolnoma svobodne.¹⁸ Pri tem namreč misli, da je »nedoločenost« pravzaprav strukturirana »nedoločenost«, torej ni preprosto neomejena, saj imamo vedno opraviti z delno destrukcijo neke strukture (Laclau, 1996b, 57). Če povzamemo: za Laclaua vprašanje odnosa med dekonstrukcijo in hegemonijo vznikne v kontekstu »nedoločenosti« in ob potrebi po stabilizaciji vsega, kar je v osnovi nestabilno (Norval, 2004, 143).

Sklep

Kot vidimo, imamo tako pri Foucaultu kot pri Laclauovi teoriji diskurza opraviti predvsem z razumevanjem logike družbenega kot sedimentirane oblike diskurzivnih praks. Logika družbenega nam omogoča, da označimo določene družbene prakse in režime v določenih družbenih domenah. Laclau razvije pojem družbene logike, da bi opredelil splošni vzorec koherentnosti diskurzivne prakse. Zanj družbena logika pomeni sledenje pravilom in s tem vključuje sistem izjav, torej pravil, ki rišejo horizont, znotraj katerega so določeni objekti reprezentirani, drugi pa izključeni. Pri tem pojem diskurzivne formacije razume tako, kot ga razlaga Foucault v *Arheologiji vednosti*, torej tako, da zavrne štiri hipoteze, ki zadevajo načelo enotnosti določene diskurzivne formacije (Glynos in Howarth, 2007, 139).

Ker smo se odločili, da bo naša analiza družbenega potekala na ravni izjava – diskurz – diskurzivna formacija, se moramo vsaj za trenutek vrniti k Foucaultu in vpeljati dopolnitev tistega dela njegovega razumevanja diskurza, ki se nanaša na pojmovanje diskurzivne formacije. Pri tem naj spomnimo, da so izjave, ki pripadajo neki diskurzivni formaciji, lahko jezikovne oz. empirične, kot jih razumejo npr. pragmatika, kritična lingvistika, kritična analiza diskurza itd., ali od jezika abstrahirane in abstraktne, kot jih razume Foucault.

Kot smo pokazali, Foucaultova ideja o regularnosti razpršitve izjav v diskurzivni formaciji na koncu pripelje v slepo ulico. Regularnost razpršitve – torej stalnost zunanjih odnosov med elementi, o katerih ne moremo misliti na način osnovnega načela ali strukturacije – je problem. Kajti če je regularnost v razpršitvi edino načelo enotnosti diskurzivne formacije, potem ostaja odprto vprašanje mej med diskurzivnimi formacijami (Laclau, 1993, 435), obenem pa tudi vprašanje, kako to regularnost razpršitve vsaj začasno totalizirati in s tem omogočiti njeno empirično raziskovanje. Z Laclauom lahko zapopademo obe dilemi. Regularnost razpršitve je potrebno najprej misliti v smislu relacij diferenc med izjavami ali diskurzi, kar neposredno vodi v prej omenjeni pojem praznega označevalca, ki deluje kot začasni totalizator diskurzov, prisotnih v diskurzivnem polju.¹⁹ Če se prazni označevalec spremeni v plavajočega, potem tudi struktura razpade in odpre se možnost za vznik nove.

Skladno z zapolnjevanjem te Foucaultove vrzeli totalizacije se pravzaprav zelo približamo Laclauovemu »plavajočemu označevalcu«, ki kroži po strukturi in jo s tem, ko se spremeni v prazni označevalec, ki je artikulacija zahtev začasno fiksiranih diskurzov oz. členov neke ekvivalenčne verige, totalizira. Ker prazni označevalec zabriše partikularnosti v verigi, s tem v sistem vpelje tudi zunanji ali negativni element, ki omogoča konstituiranje verige. Pri tem pa »praznost« označevalca še vedno simbolizira nezmožnost dokončne totalizacije strukture. Diskurzi so torej v tesni navezavi z antagonizmom in hegemonijo, ki sta temelja razumevanja družbenih odnosov v teoriji diskurza ter pogoj nezmožnosti zaprtja družbe. Ta se kaže tudi kot nestalnost diskurzov, ki se v danem trenutku artikulirajo okrog nekega vozlišča. Diskurz je parcialna fiksacija pomena, diskurzivno polje pa se nanaša na vsakršen dejanski ali potencialni pomen, ki se lahko artikulira v določen diskurzivni red. Z drugimi besedami: diskurz ostaja pojem, ki definira pomene v določeni domeni, in se vedno oblikuje tako, da izključuje druge možne pomene v celotnem možnem spektru pomenov, ki mu pravimo *polje diskurzivnosti*. Polje diskurzivnosti je prostor, v katerem se vršijo an-

tagonistične pozicije med diskurzi. Polje diskurzivnega je torej polje vseh pomenov, ki niso vključeni v določen diskurz. Pojem je nujen, ker poudarja kontingenco in nedoločenost temeljne odprtosti strukture, ki nastane z njeno dislokacijo. Celotno hegemonsko polje je namreč v osnovi kontingentno. Vsaka začasna fiksacija oz. točka prešitja pa je vedno znova podvržena antagonizmu in možni reartikulaciji določenega hegemonskega razmerja.

Za Laclaua je vse elemente mogoče razložiti le s pomočjo igre razlik samih. Glede na to, da imamo opraviti s povsem razlikovalnimi identitetami, moramo določiti celoto, znotraj katere so te identitete konstruirane kot različne. Ker pa Laclau ne predpostavlja nujnega središča strukture, morajo totalizirajoči učinki izhajati iz vzajemnega delovanja razlik samih. Če imamo torej razlikovalno celoto, mora biti njena totalnost navzoča v vsakem posameznem dejanju pomenjenja. Vendar če hočemo totalnost razumeti konceptualno, jo moramo ločiti od nečesa Drugega, kar ni ona sama, in s tem doumeti njene meje. Ker pa totalnost že sama po sebi zaobseže vse razlike, bi ta druga razlika, ki naj bi proizvedla zunanost in šele omogočila konstruiranje totalnosti, bila glede na slednjo notranja in ne zunanja. Torej nezmožna totaliziranja. Edina možnost za resnično zunanost je v tem, da zunanost ni še en nevtralni element, ampak je izključeni element. Element, ki ga totalnost iz sebe izloči, zato da se lahko konstituira in zariše svoje meje. Vsi diskurzi se torej oblikujejo nekje med logiko ekvivalence in logiko razlike. Na mestu totalnosti torej odkrijemo to nepetost samo. Kar dobimo na koncu, je neuspela identiteta. Ta totalnost je torej objekt, ki je nemožna in hkrati nujen (gl. Laclau, 2008, 63–4; 2007, 41–50).

Če sedaj strnemo. Tako Foucault kot Laclau se upirata popolnemu zaprtju sistema in totalizaciji strukture. Vendar pa v njunem pristopu obstaja pomembna razlika. Foucault govori o regularnosti razpršitve, a na način, da ne predpostavlja (diferencialnega) odnosa med diskurzi kot elementi strukture, ki bi le-to naredili mogočo za empirično analizo. Foucaultovsko iskanje rešitve v regularnosti razpršitve je paradoksalno, saj njegov razmislek ostane na ravni dialektičnega obrata. Z zavrnitvijo svojih štirih hipotez namreč ostane na ravni zavrnitve konstituiranja strukture okrog referenčne točke (dogodka, stila, koncepta, teme), a le tako, da jih premakne iz polja »zunanosti« v polje imanence. Vendar ga ravno to pripelje nazaj v slepo ulico, iz katere je pravzaprav iskal izhod. Zato se zdi bolj smiselna zgoraj opisana Laclauova perspektiva, ki relacije med diskurzi misli na način diferencialnih pozicij, kar mu omogoča, da diskurze naredi dostopne za empirično analizo, saj je njihova začasna totalizacija možna preko praznega označevalca, hkrati pa mu igra med razliko in ekvivalenco omogoča, da na ontološki ravni strukturo razume kot odprto in kontingentno.

Opombe

- [1] V prispevku bomo razločevanju med ontičnim in ontološkim sledili tako, kot ga je opredelil Heidegger, ki je v delu *Bit in čas* (1997) trdil, da se raziskovanje ontičnega osredotoča na določene tipe objektov in entitet, ki so umeščeni v določeni domeni ali »regiji« fenomenov, medtem ko raziskava ontološkega zadeva kategorični predpogoj za take objekte in njihovo raziskovanje. Npr. če v različnih kontekstih analiziramo konstrukcijo nacionalne identitete in če pri tem pojem nacionalne identitete privzemamo kot danega, potem je raziskava ontična. Če pa se raziskovanje osredotoča na temeljne predpostavke, ki določajo, kaj razumemo kot identiteto in kako se lotevamo študije tega fenomena, ter se sprašujemo o njenem obstoju, potem lahko rečemo, da je raziskava ontološka (gl. Glynos in Howarth, 2007, 109).
- [2] Žal na tem mestu nimamo prostora, da bi se natančneje spuščali v teoretske in metodološke nekonsistentnosti kritične analize diskurza (KAD), zato se bomo v pričujočem prispevku namesto na kritiko KAD osredotočili na teoretske probleme, iz katerih te nekonsistentnosti izhajajo.
- [3] V genealoškem obdobju se je Foucault oddaljil od raziskovanja odnosa med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi praksami in se osredotočil zgolj na diskurz, tako, da je o njem razmišljal skozi telesnost. Genealogija se torej osredotoča na odnose med oblastjo, vednostjo in telesom.
- [4] Pojem se pojavi v Redu stvari in pomeni zgodovinski a priori, ki utemeljuje vedenje in diskurze in je zato pogoj možnosti vznika nekega diskurza v določeni epohi.
- [5] Tukaj je Foucault verjetno želel izpostaviti, da cilj njegove analize niso govorna dejanja kot taka, temveč da ga znotraj izjave, ki je pri njem širša od jezikovne izjave, zanimajo predvsem jezikovna dejanja, ki določajo razmerja moči.
- [6] Izjava in diskurz torej ne pripadata subjektu. Foucault (1991b, 58) poudarja, da ni ničesar takega kot inertni diskurz, ki je skorajda že zamrl, in na drugi strani suvereni subjekt, ki bi s tem diskurzom lahko manipuliral, ga prirejal, obnavljal; temveč da subjekti diskurza tvorijo del diskurzivnega polja, v katerem imajo tudi svoje mesto in vlogo. Diskurz ni mesto, kamor bi subjektivnost vdrla, temveč je prostor diferenciranih subjektivnih pozicij in subjektivnih vlog. Foucault odnosov med subjektom in diskurzom ne naslavlja tako, da bi se implicitno ali eksplicitno skliceval na zavest govorečega subjekta, niti tako, da bi diskurz povezoval z zavedno ali nezavedno voljo njegovega avtorja (Foucault, 1991b, 59).
- [7] Diskurzivna formacija je v osnovi Pêcheuxov pojem. Diskurzivno formacijo definira kot »tisto, kar v dani ideološki formaciji, tj. z določene pozicije z dano konjunkturo, ki jo determinira status medrazrednega boja, determinira, 'kaj je lahko in kaj mora biti izrečeno'« (Pêcheux v: Fairclough, 1995, 40).
- [8] Pristop, ki izhaja iz Laclauovega kroga, bomo imenovali teorija diskurza.
- [9] Artikulacije, ki se zgodijo v antagonističnih bojih, so opredeljene kot hegemonске. Diskurz pa je strukturirana totalnost, ki je rezultat artikulacijske prakse (Laclau in Mouffe: 1987, 88).

- [10] Laclau in Mouffe ločita elemente in momente. Ko so elementi artikulirani v določeno formacijo, dobijo status momenta. Kajti nobena artikulacija ni končna in vsak moment lahko po njenem razpadu ponovno preide v element.
- [11] Kategorije praznega označevalca ne smemo zamenjevati s kategorijo, ki ji Laclau pravi plavajoči (floating) označevalec. Status plavajočih označevalcev se veže na nepopolnost prehoda elementov v momente. Status elementov je status plavajočih označevalcev. Ta njihova lastnost prežema vsako diskurzivno, tj. družbeno identiteto (Laclau in Mouffe, 1987, 96). Kategoriji praznega in plavajočega označevalca sta strukturno različni. Prvi zadeva konstrukcijo identitete takrat, ko je obstoj stabilne meje privzet kot dan, drugi pa skuša prepoznati logiko premika te meje. Kljub temu pa v praksi razlika med pojmom ni tako velika. Oba sta hegemonski operaciji. Situacija, v kateri bi bila relevantna zgolj kategorija praznega označevalca s popolno izključitvijo plavajočega momenta, bi bila situacija, v kateri bi imeli popolnoma nepremično mejo – nekaj, kar je težko predstavljivo. Nasprotno pa bi bili priča prav tako nemogoči situaciji, ko bi imeli popolnoma psihotičen univerzum, ki bi nastopil, ko bi imeli samo plavajoče označevalce, ki ne bi bili niti delno fiksirani. Zato moramo plavajoče in prazne označevalce razumeti kot različni, analitično ločljivi razsežnosti, in to prav v vsakem razumevanju hegemonске konstrukcije (Laclau, 2005, 133).
- [12] Gramsci (1971/2003) je nekaj svojih političnih spisov objavil pod naslovom *Moderni vladar*. V njih se je ukvarjal z Machiavellijevim delom *Vladar*. Čeprav je Machiavelli delo namenil vladarju Toscanе, takrat je bil to Lorenzo de' Medici, je po Gramscijevem branju delo ciljalo na oblikovanje kolektivne volje pri italijanskih ljudeh. Posledica naj bi bila »ljudska država« in ne država, ki bi ji vladal le en vladar. Vladar je tako le simbol idealnega vodstva, torej teoretska abstrakcija. Pravi vladar ne more biti neki posameznik, temveč je to lahko le (revolucionarna) stranka, ki s svojimi zahtevami stremi k univerzalnosti.
- [13] Derrida (1978, 278–93) meni, da je metafizično pojmovanje strukture vedno predvidevalo fiksnost središča, okrog katerega so se organizirali ostali elementi strukture. Vendar Derrida pokaže, da je celotna zgodovina pojma strukture pravzaprav niz oz. sosledje substitucij enega središča z drugim. Posledično središče zavzame različne oblike in poimenovanja. Zgodovina metafizike in zahodne misli je torej zgodovina metafor in metonimij, skozi katere se reproducira metafizika prisotnosti. Sama struktura pa ni nič drugega kot niz substitucij oz. repetacij ali boljše iteracij. Zato moramo razumeti, da je središčnost strukture vedno že zamenjana s strani svojega substituta. Substitut pa ne more zamenjati samega sebe in kot posledica nastopi zavedanje, da središča pravzaprav ni. Središče torej ni fiksirani lokus, temveč funkcija oz. neke vrste ne-lokus, v katerem se preigrava neskončno število substitucij znakov. Afirmacija pa ne pomeni izgube središča, temveč prej obstoj ne-središča, saj se obrača stran od iskanja izvornega pomena.
- [14] Vsako prakso, ki vzpostavlja razmerje med elementi, tako da se njihova identiteta spreminja kot rezultat artikulacijske prakse, imenujemo artikulacija. Strukturnalni totalnosti, ki je rezultat artikulacijske prakse, pravimo diskurz;

diferencialnim pozicijam, če so artikulirane v diskurzu, pa moment. Element je vsaka razlika, ki ni diskurzivno artikulirana v smislu, da ta element še nima diferencialne pozicije v diskurzivni totalnosti, ko pa jo pridobi, postane moment (Laclau in Mouffe, 1987, 88–9).

- [15] Če logiko apliciramo na Laclaujev pojem političnega, potem je zanj teren nedoločljivosti (torej manjko v strukturi) posledica destrukture družbenega polja, ki nastane zaradi dislokacije v strukturi. Torej polja, v katerem je nastal dvom o neki politični logiki. Potemtakem je odločitev v teh okoliščinah nedoločenosti povsem politično dejanje.
- [16] Kar pomeni, da je ne določa neko zunanje pravilo, temveč odločitev izumi pravilo samo.
- [17] Kar pomeni, da v trenutku odločitve avtomatično izključi ostale alternative.
- [18] Tako imamo na eni strani svobodo, ki ni moja svoboda, temveč je svoboda strukture, ki me je konstituirala kot subjekt. Na drugi strani pa je svoboda, ki je moja svoboda, tista, ki se izogne tako pastem spinozovske svobode, reducirane na zavest nujnosti, kakor sartrovske svobode človeka, ki izbira, ko nima več nobenega razloga za izbiro, lahko je svoboda strukturne napake – to je dislokacije. Toda v tem primeru dvoumnost dislokacije okuži svobodo samo. Svoboda osvobaja in zasužnjuje, je radostna in travmatična, rešilna in pogubna (Laclau, 2007, 25).
- [19] Če totalizacijsko instanco iščemo v Foucaultovi misli, potem se moramo oddaljiti od njegove arheologije in se osredotočiti na genealoško obdobje, ko se Foucault oddalji od prej opisanega pojmovanja izjave kot temeljne enote diskurza in analize epistem ter uvede pojem dispozitiva. V svojem arheološkem obdobju, v Redu stvari ter v Arheologiji vednosti, Foucault govori o epistemah, vednosti in diskurzivnih formacijah, kasneje, v genealoškem obdobju, pa o dispozitivu, ki je zanj v svojem bistvu strateški, saj predpostavlja, da deluje na način manipuliranja z razmerji sil. Dispozitiv se vpisuje v igro oblasti in je veliko splošnejši od episteme, je specifično diskurzivni dispozitiv za razliko od dispozitiva, ki je diskurzivni in nediskurzivni, z dosti bolj heterogenimi elementi. Z uvedbo dispozitiva želi Foucault torej stopiti onstran diskurza (Foucault, 1991a, 79).

Literatura

- Agamben, G. (2005). *Kar ostaja od Auschwitzta: arhiv in priča*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Brown, B. in Cousins, M. (1980). The Linguistic Fault: the Case of Foucault's Archaeology. *Economy and Society* 9, 3, 251–278.
- Chouliaraki, L. in Fairclough, N. (1999). *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Critchley, S. (1995). On Derrida's Spectres of Marx. *Philosophy and Social Criticism* 21, 3, 1–30.

- Dallmayr, F. (1987). Hegemony and Democracy: A Review of Laclau and Mouffe: Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. *Philosophy and Social Criticism*. 13, 3, 283–296.
- Deleuze, G. (1995). Po čem prepoznamo strukturalizem? V: *Sodobna literarna teorija: zbornik*, ur. Aleš Pogačnik, 41–64. Ljubljana: Krtina.
- (2000). *Foucault*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (2007). Kaj je dispozitiv? *Problemi* 45, 8/9, 5–14.
- Derrida, J. (1978). *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dosse, F. (1997). *History of Structuralism: Volume 2: The Sign Sets, 1967-Present*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge.
- Foucault, M. (1991a). *Vednost – Oblast – Subjekt*. Ljubljana: Krt.
- (1991b). Politics and the Study of Discourse. V: Graham Burchell, Colin Gordon in Peter Miller (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentability*, str. 53–86. Chicago: Chicago University Press.
- (1993). *Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase*. Ljubljana: Škuc.
- (1994a). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. New York: Vintage Books.
- (1994b). Nietzsche, Genealogy, History. V: *Aesthetics, Method and Epistemology*, ur. James D. Faubion, 369–392. New York: The New Press.
- (1970/1999). *The Order of Things*. London: Routledge.
- (2001). *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studiorium Humanitatis.
- (2008). Nietzsche, Genealogija, Zgodovina. V: *Vednost – Oblast – Subjekt*. Michel Foucault. Ljubljana: Krtina.
- Glynos, J. (2001). The Grip of Ideology: a Lacanian Approach to the Theory of Ideology. *Journal of Political Ideologies* 6, 2, 191–214.
- Glynos, J. in Stavrakakis, Y. (2004). Encounters of the Real Kind. Sussing Out the Limit of Laclau's Embrace of Lacan. V: Simon Critchley in Oliver Marchart (ur.), *Laclau: A Critical Reader*, str. 201–216. London and New York: Routledge.
- Glynos, J. in Howarth, D. (2007). *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London and New York: Routledge.
- Gramsci, A. (1971/2003). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Heidegger, M. (1997). *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Howarth, D. (2000). *Discourse*. Buckingham – Philadelphia: Open University Press.
- (2004). Hegemony, Political Subjectivity and Radical Democracy. V: Simon Critchley in Oliver Marchart (ur.), *Laclau: A Critical Reader*, str. 256–276. London and New York: Routledge.
- Howarth, D. in Stavrakakis, Y. (2000). Introducing Discourse Theory and Political Analysis. V: David Howarth, Aletta J. Norval in Yannis Stavrakakis (ur.), *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies and Social Change*, str. 1–23. Manchester and New York: Manchester University Press.

- Jaworski, A. in Coupland, N. (1999). Introduction: Perspectives on Discourse Analysis. V: Adam Jaworski in Nikolas Coupland (ur.), *The Discourse Reader*, str. 1–44. London: Routledge.
- Jørgensen, M. in Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Laclau, E. (1993). Discourse. V: Robert E. Goodin in Philip Pettit (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, str. 431–437. Oxford: Blackwell.
- (1996a). *Emancipation(s)*. London: Verso.
- (1996b). Deconstruction, Pragmatics, Hegemony. V: Chantal Mouffe (ur.), *Deconstruction and Pragmatism*, str. 47–68. London: Routledge.
- (1999). Politics, Polemics and Academics: An Interview by Paul Bowman. *Parallax* 5, 2, 93–107.
- (2005). *On Populist Reason*. London and New York: Verso.
- (2007). *Emancipacija/emancipacije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- (2008). *O populističnem umu*. Ljubljana: Sophia.
- Laclau, E. in Mouffe, C. (1987). *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1990. Post-Marxism without Apologies. V: Ernesto Laclau (ur.), *New Reflections on the Revolution of Our Time*, str. 97–134. London, New York: Verso.
- Norval, A. (2004). Hegemony After Deconstruction: the Consequences of Undecidability. *Journal of Political Ideologies* 9, 2, 139–157.
- (2005). Theorising Hegemony: Between Deconstruction and Psychoanalysis. V: Lars Tønder in Lasse Thomassen (ur.), *Radical Democracy: Politics Between Abundance and Lack*, str. 86–102. Manchester: Manchester University Press.
- Rorty, R. (1992). *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method: With Two Retrospective Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- Torfin, J. (2005). Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges. V: David Howarth in Jacob Torfin (ur.), *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, str. 1–32. Hampshire: Palgrave Macmillan.